

Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* in het Nederland van nu: restanten van een glorieuzer verleden?

Fred Hustings & Johan Bekhuis (Sovon)

1. Inleiding

Het is voor de huidige generatie vogelaars amper voor te stellen, maar ooit moet de Grauwe Klauwier een algemene broedvogel in Nederland zijn geweest. Een duik in slechts vijf boeken (Thijssen 1923, Eykman et al 1937, Binsbergen & Mooij 1972, Van der Ploeg et al 1976, Boekema et al 1983) levert al negentien volksnamen op. Blijkbaar was de Bruine Doorndraaier (Groningen), Skatekster (Friesland) of Tuinekster (Woudenberg U.) aan velen bekend. Nauwelijks dertig tot veertig jaar geleden werd de soort nog gerekend tot de karaktersvogels van kleinschalig cultuurland, met struweel begroeide duinvalleien en van opslag voorziene randen van heidevelden en hoogveengebieden. Het kenmerkende silhouet van een Grauwe Klauwier in de top van een struik of boom was in dit type landschap niet ongewoon, maar juist heel karakteristiek.

Hoe anders is het nu! Op de meeste oude broedplaatsen zal men tevergeefs paaltjes, heggen en boomtoppen afspeuren op zoek naar een Grauwe Klauwier: anno 1992 is de soort in het overgrote deel van Nederland een pure zeldzaamheid. De afname die blijkbaar heeft plaatsgevonden, is op regionaal niveau vaak goed gedocumenteerd, maar een landelijk overzicht ontbrak tot op heden. Dit is jammer, want het verdwijnen van een soort als de Grauwe Klauwier zegt tot op zekere hoogte iets over veranderingen in het Nederlandse landschap, en kan model staan voor veranderingen die ook bij andere soorten zullen hebben plaatsgevonden.

Hieronder wordt een poging gedaan om het voorkomen van de Grauwe Klauwier in Nederland in de twintigste eeuw te reconstrueren. Het huidige voorkomen wordt daarbij uitvoeriger behandeld dan het vroegere. Enkele van de problemen waarmee men te kampen heeft bij het maken van een reconstructie komen eveneens aan de orde.

2. Materiaal

2.1 Algemeen

Het hieronder geschetste overzicht berust in hoofdzaak op de volgende steunpilaren: literatuuronderzoek, Sovon-onderzoek en aanvullende informatie van derden, al dan niet verkregen na het op beperkte schaal rondsturen van verzoeken om informatie (zie dankwoord). Op grond

van deze informatie was het mogelijk een globaal beeld te geven van aantallen en verspreiding in verleden en heden.

Het populatieverloop in een aantal langdurig onderzochte gebieden kon worden aangegeven aan de hand van tellingen op Texel (Dijkse & Dijkse 1977, met aanvullingen A. Dijkse, L. Dijkse en Staatsbosbeheer Texel), Terschelling (Zwart 1985, F. Zwart), Ameland (Valk 1976,

Nauwelijks dertig tot veertig jaar geleden werd de Grauwe Klauwier nog gerekend tot de karaktersvogels van kleinschalig cultuurland, met struweel begroeide duinvalleien en van opslag voorziene randen van heidevelden en hoogveengebieden.

Tekening: Marius Kolvoort.

Het Vogeljaar 41 (1993) 1

Werkgroep Avifauna Ameland, H. Engelmoer), Schiermonnikoog (Mooser 1973, T. Bakker en anderen), Zuidwest-Drenthe (A.J. van Dijk), Bargerveen in Zuidoost-Drenthe (J.B.J.M. van Berkel), Zuidoost-Achterhoek (Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek 1985, correcties en aanvullingen via R. Kwak), Berkheide (Van Ommering & Verstraël 1987) en een deel van Meijendel (Van Ommering & Van der Salm 1990).

2.2 Periode vóór 1972

Het voorkomen vóór 1972 werd in hoofdzaak onderzocht door de omvangrijke stapel streekavifauna's uit te pluizen (Alleyn et al 1971, Van den Bergh 1978, Van den Bergh et al 1979, Van den Bijtel 1990, Boekema et al 1983, Brouwer et al 1985, Buise & Tombeur 1988, Van Dijk & Van Os 1982, Van Dijk & Hoek 1989, Dijkse & Dijkse 1977, Van Eck 1988, Van Erve et al 1967, Ganzevles et al 1985, Gerritsen & Lok 1986, Jonkers et al 1987, Meijerink 1976, Meininger 1977, Mooser 1973, Van Ommering & Verstraël 1987, Van Ommering & Van der Salm 1990, Van der Ploeg et al 1976, Ruitenbeek et al 1990, Smulders & Joosse 1969, Spaans & Swennen 1968, Valk 1976, Verkerk 1967, Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland 1981, Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek 1985, Werkgroep Avifauna Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland 1986, Zomerdijk et al 1971, Zwart 1985). Een tweede belangrijke bron van informatie waren de waarnemingsrubrieken in Het Vogelaar (Veldwaarnemingen, vanaf 1954), Ardea (Waarnemingen van broedvogels en trekvogels, 1939-1946) en Limosa (Ornithologie van Nederland, 1940-1976). Daarnaast zijn er zowel algemene beschrijvende boeken gebruikt (bijvoorbeeld Eykman et al 1937, Haverschmidt 1942) als gedetailleerde regionale artikelen (bijvoorbeeld Braaksma 1954).

Alle gegevens die betrekking hadden op mogelijke, waarschijnlijk of zekere broedgevallen werden opgenomen in een databestand. Hierbij werd aangenomen dat elke waarneming die in een potentieel broedgebied tussen 15 mei en 1 augustus was verricht, betrekking had op een broedgeval. Hierdoor zullen in sommige gevallen doortrekkers en/of rondzwervende niet-broedvogels zijn meegetekend. Omdat echter Nederland aan de uiterste noordwestgrens van het verspreidingsgebied van de Grauwe Klauwier ligt en de trek in zuidoostelijke richting plaatsvindt, zal er bij ons normaliter weinig doortrek waarneembaar zijn. Men mag daarom aannemen dat de invloed van interpretatiefouten op het totaalbeeld gering is. De gebiedsgegevens werden overgebracht op het niveau van atlasblokken van 5x5 km (Staatsbosbeheer 1987). Dit overzetten van gegevens verliep niet altijd even gemakkelijk. Publikaties als die van Braaksma (1954) en Van der Ploeg et al (1976) zijn wat het overzetten betreft welhaast ideaal: de ligging van een broedplaats is vaak zo gedetailleerd beschreven dat ze met enige kaartstudie exact terug is te vinden. In veel ander publikaties was de plaatsbepaling echter veel minder nauwkeurig en dan kon de omschreven broedplaats in twee of zelfs meer atlasblokken liggen. Omdat het een onmogelijke opgave zou zijn om geval voor geval

Het verdwijnen van de Grauwe Klauwier zegt tot op zekere hoogte iets over de veranderingen van het landschap en kan model staan voor veranderingen die ook bij andere soorten hebben plaatsgevonden.
Foto: H. Bokhorst.

na te gaan, werd in zo'n geval gekozen voor ofwel het blok met het op het oog meest geschikte terreintype, ofwel een willekeurig blok. Het is onvermijdelijk dat hierbij af en toe een 'verkeerd' blok is gekozen. Het gaat in dit artikel niet zozeer om details als wel om het totaalbeeld, en dit zal hierdoor niet wezenlijk zijn beïnvloed. Zeer vage aanduidingen ('in Twente') werden terzijde gelaid.

2.3 Periode na 1972

Voor wat de periode na 1972 betreft wordt zwaar geleund op de resultaten van Sovon-onderzoek. In 1973-1977 is het voorkomen van alle broedvogelsoorten in het hele land onderzocht op basis van 5x5 km atlasblokken; de resultaten zijn gepubliceerd in de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Teixeira 1979). Over het voorkomen in 1979-1983 zijn gegevens te vinden in de Atlas van de Nederlandse Vogels (Sovon 1987). Vanaf 1985 zijn veel gegevens verzameld via het Bijzondere Soorten Project (BSP) (Sovon 1986). Bij dit onderzoek worden grote delen van het land kwantitatief onderzocht op het voorkomen van kolonievogels en zeldzame broedvogels (waaronder de Grauwe Klauwier), terwijl er vaak eveneens aandacht wordt besteed aan schaarse soorten. Voor een soort als de Grauwe Klauwier is de onderzoeksintensiteit dermate hoog dat een redelijk compleet beeld wordt verkregen van aantallen en verspreiding, zeker in de belangrijkste broedgebieden. Geïsoleerd voorkomende broedparen kunnen vanwege hun stiekeme gedrag echter aan de aandacht zijn ontsnapt. Een belangrijke bron van informatie wordt gevormd door grootschalige broedvogelinventarisaties door overheidsinstellingen en particuliere verenigingen als Provinciale Planologische Diensten, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Een groot deel van deze gegevens vloeit overigens rechtstreeks naar de BSP-archieven toe.

Het behoeft geen betoog dat ook voor de periode na 1972 een studie van de onder 2.2 genoemde avifauna's en waarnemingsrubrieken onontbeerlijk was voor het completeren van het beeld.

2.4 Problemen van vergelijkbaarheid

In het algemeen gaat bij het maken van een reconstructie als de onderhavige de stelregel op, dat in de loop van deze eeuw steeds meer vogelaars steeds intensiever broedvogels zijn gaan tellen; dit bemoeilijkt een correcte inschatting van de omvang van veranderingen in de broedvogelstand. De Grauwe Klauwier is geen uitzondering op deze regel.

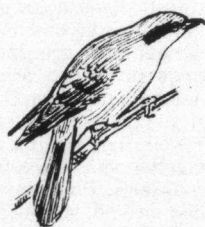
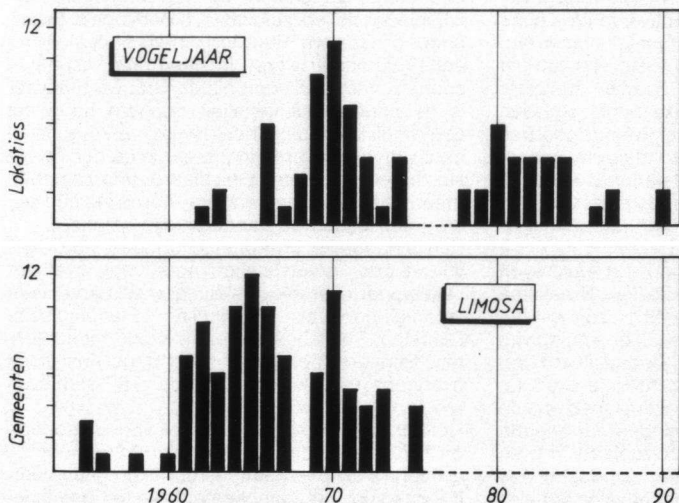
Het is onmogelijk om een sluitend overzicht te krijgen van de situatie in de periode vóór 1960. Het aantal waarnemers was, zeker in de eerste decennia van deze eeuw, gering, en de waarnemers die er waren, beschikten, vergeleken met de na-1960 generatie, gemiddeld genomen over minder vrije tijd, een geringere mobiliteit (en dus een geringere actieradius), minder en slechtere optische apparatuur en geen of weinig handboeken, avifauna's en determinatiegidsen. Dat het de oudere generatie doorgaans niet ontbrak aan enthousiasme, creativiteit en werklust, doet niets af aan de droge constatering dat alleen al de technische verschillen met de huidige generatie zo groot zijn dat een goede vergelijking van de resultaten van vroeger en huidig onderzoek problematisch is. Minstens zo belangrijk is, dat de belangstelling voor en ervaring met het kwantitatief inventariseren van broedvogels vóór 1960 tot een kleine kring beperkt bleef. Het merendeel van de in de avifauna's en tijdschriften gepubliceerde waarnemingen werd verzameld tijdens losse excursies, en niet tijdens gerichte zoektochten naar de Grauwe Klauwier. Het inventariseren, van grote gebieden zoals dat momenteel gebruikelijk is, werd slechts door een enkeling bedreven en het perfectioneren van systematisch inventarisatiewerk via methodologisch onderzoek stond pas in de kinderschoenen. Tinbergen (1941) heeft wat dat betreft pioniersarbeid verricht. Desondanks zou het nog decennia duren voordat het gebruik van gestandaardiseerde, methodologisch onderbouwde inventarisatiemethoden gemeengoed zou worden onder vogelaars.

Na 1960 vond op vele fronten een kentering

plaats. Het aantal vogelaars nam sterk toe, net als de belangstelling voor kwantitatief broedvogelonderzoek. Al spoedig werden de eerste inventarisaties van zeer grote gebieden op touw gezet door samenwerkingsverbanden van amateur-ornithologen (Alleyn et al 1971, Zomerdijk et al 1971). Vanaf medio jaren zeventig volgden ook provinciale of landelijke overheden (onder anderen Van Dijk & Van Os 1982). In de jaren tachtig rolden uitgebreide en op methodologisch onderzoek gebaseerde handleidingen van de persen (Van Dijk 1984, Hustings et al 1985, Sovon 1986). In deze ontwikkeling markeert de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Teixeira 1979) een belangrijk moment. Dit was namelijk de eerste keer dat Nederland in zijn geheel op min of meer systematische wijze werd onderzocht op het voorkomen van alle soorten broedvogels. Desondanks is, gemeten naar huidige normen, best nog af te dingen op de volledigheid van de gepubliceerde kaart van de Grauwe Klauwier in deze atlas. Bij methodologisch onderzoek bleek de Grauwe Klauwier namelijk een uiterst lastig te inventariseren soort te zijn (Van Berkel, elders in dit nummer), en alleen minutieus intensief veldwerk door zeer ervaren waarnemers kon alle broedparen in proefgebieden aan het licht brengen. Zelfs bij het toch in hoge mate gestandaardiseerde en intensieve BSP-onderzoek blijkt maar al te vaak dat een waarnemer die beschikt over een goede kennis van de soort, een ruime ervaring in het inventariseren van lastige soorten en een oneindige dosis inzet en geduld, er niet zelden in slaagt om een broedpaar te lokaliseren dat bij oppervlakkig onderzoek ongetwijfeld zou zijn gemist.

De invloed van de hier kort samengevatte veld-ornithologische ontwikkelingen op de te maken reconstructie is moeilijk te kwantificeren, maar zou wel eens omvangrijk kunnen zijn. Om een idee te krijgen kan men kijken naar de situatie in bijvoorbeeld Limburg.

Hens (1965) maakte reeds in 1926 een eerste overzicht van het voorkomen van vogels in de provincie Limburg. Hij had toen de beschikking

Figuur 1. Broedgevallen en meldingen in potentiële biotopen in de waarnemingenrubrieken van Het Vogeljaar (Veldwaarnemingen 1954-1990) en Limosa (Ornithologie van Nederland 1954-1976).

Het Vogeljaar 41 (1993) 1

Bij methodologisch onderzoek bleek de Grauwe Klauwier een uiterst lastig te inventariseren soort te zijn.
Foto: René van Rossum.

over de gegevens van elf collecties van (opgezet-te) vogels en/of eieren, en de informatie van veertien contactpersonen. Zoals hij zelf aangaf waren er, zeker benoorden Roermond, grote delen van de provincie waaruit niets of vrijwel niets bekend was. In de loop der jaren wist hij zijn kring van ter plaatse goed bekend zijnde contactpersonen (in die tijd veelal onderwijzers, dokters, pastoors, kloosterlingen, veld- en boswachters) uit te breiden, en bij aanvullingen op zijn avifaunistisch overzicht in 1930 en 1947 kon hij twaalf respectievelijk dertig informanten aan de lijst toevoegen. Toen hij zijn levenswerk in 1965 afsloot met een geheel herziene versie van zijn avifauna, kon hij op in totaal ruim honderd informanten terugvallen om het voorkomen van broedvogels in de loop van 1900-1965 te schetsen. Ter vergelijking: de lijst van medewerkers van het Sovon-broedvogelonderzoek 1973-1977 vermeldt voor dit gebied 238 namen. In combinatie met de wetenschap dat mobiliteit, inventarisatiekennis en intensiteit van onderzoek sterk waren toegenomen wijst dit op een onthutsend verschil aan informatie. En dan te bedenken dat zelfs het legertje waarnemers in de jaren zeventig er, volgens de huidige inzichten, vermoedelijk niet in slaagde om alle Grauwe Klauwieren te vinden!

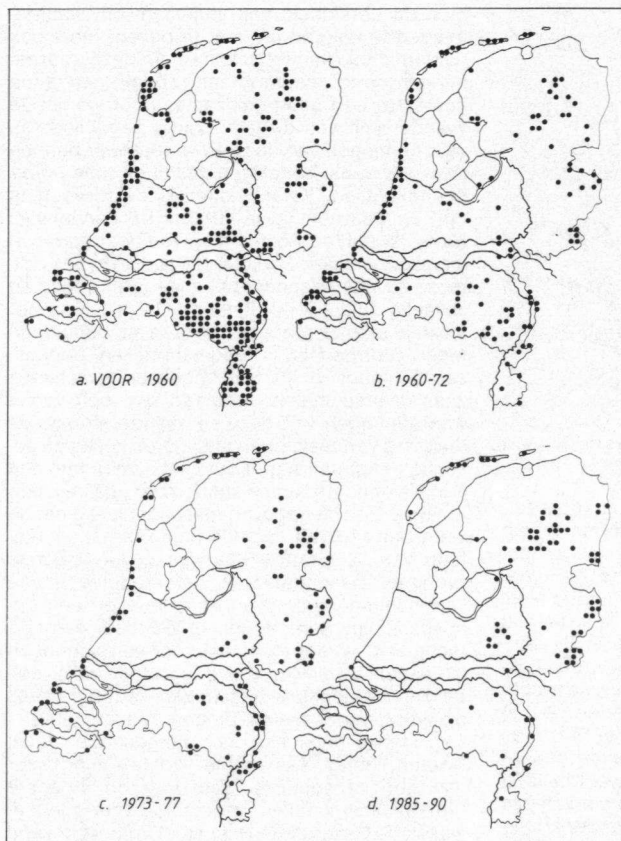
Een ander probleem wordt gevormd door een veranderende respons bij waarnemers als reactie op een zich wijzigende status van een broedvogelsoort. Waarom weten wij uit de eerste helft van deze eeuw zo weinig over Grauwe Klauwieren in Twente en de Achterhoek? Omdat er zo weinig vogelaars actief waren, maar ook omdat de soort er destijds nog zo algemeen was! Waarnemers zijn nu eenmaal geneigd om vooral dingen te noteren die in hun ogen bijzonder zijn, en dit is dan ook de reden dat wij van het voorkomen in bepaalde poldergebieden, waar vermoedelijk nooit veel Grauwe Klauwieren gebroed hebben, beter op de hoogte zijn dan van bepaalde kerngebieden. De veranderingen in het 'noteer- en doorgeefgedrag' van waarnemers kunnen worden geïllustreerd aan de hand van meldingen in waarnemingenrubrieken. Niet al-

leen de bereidheid van vogelaars om waarnemingen te noteren en door te geven, maar ook de bereidheid van redacteurs om deze waarnemingen op te nemen in een rubriek, neemt toe naarmate een soort zeldzamer is of wordt. De tweede helft van de jaren vijftig gepubliceerde waarnemingen van de Grauwe Klauwier hebben dan ook vaak betrekking op ongewone waarnemingsplaatsen. Karakteristiek is de toevoeging op een waarneming in 1960 in de eendenkooi Bakkerswaal te Lekkerkerk: '*werd daar nog nimmer door kooiker Berkouwer waargenomen*' (Limosa 30: 70). Wanneer het in de jaren zestig en zeventig duidelijk wordt dat de Grauwe Klauwier sterk in aantal afneemt, worden er beduidend meer waarnemingen opgestuurd en gepubliceerd (figuur 1). In Het Vogeljaar verschijnen zelfs diverse malen oproepen om toch vooral waarnemingen van deze soort in te sturen. De toename van meldingen in de jaren zestig en zeventig in figuur 1 hangt dus niet samen met een aantalstoename van de soort, maar juist met een afname. Ook dit gegeven maakt het lastig om de ware omvang van veranderingen in het voorkomen van de Grauwe Klauwier boven water te brengen. Desondanks is het raadplegen van waarnemingenarchieven en -rubrieken een onmisbare bron van informatie. Wanneer een correctie kan worden gemaakt voor veranderingen in het aantal veldwaarnemers, kunnen zelfs veelbelovende monitoringresultaten worden geboekt op grond van losse meldingen (Mason 1990). Een laatste onderwerp dat aangesneden moet worden, hangt samen met de bezettingsduur van een broedplaats. Veel van de vroegere broedplaatsen zullen jarenlang bezet zijn geweest; de Grauwe Klauwier staat immers bekend om zijn sterke plaatsrouw (Jakober & Stauber 1987 B). Bij een aanzienlijk deel van de recente broedplaatsen was dit niet meer het geval: ze waren slechts één of enkele jaren bezet, hetgeen wellicht typerend is voor afnemende populaties. Het gevolg is wel, dat bij cumulatie van gegevens over een bepaald tijdvak (figuur 2) de recente verspreiding te rooskleurig afsteekt bij de vroegere verspreiding.

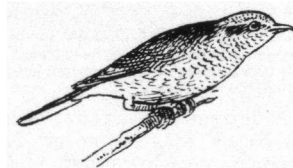
2.5 Conclusie

Bij het vergelijken van oude en recente broedgegevens van de Grauwe Klauwier moet men steeds bedenken dat onder meer intensiteit en dekkingsgraad van onderzoek in de loop van deze eeuw belangrijk zijn toegenomen. De gegevens van vóór 1960 moeten, volgens recente inzichten, als zeer onvolledig worden beschouwd, en geven mogelijk alleen het topje van de ijsberg weer. Na 1960 wordt het beeld gaandeweg vollediger, zonder evenwel ooit geheel compleet te kunnen zijn. De werkelijk mate van verandering in verspreiding en aantallen wordt, wanneer uitsluitend gewerkt wordt met literatuuronderzoek, versluierd.

Om de verschillen in waarnemintensiteit enigszins te compenseren worden de gegevens van vóór en na 1960 apart besproken. De verspreidingsgegevens zijn samengevoegd over de volgende perioden: vóór 1960 (de ornithologische prehistorie; deze kwalificatie is overigens geens-

Figuur 2. Verspreiding per atlasblok van de Grauwe Klauwier in vier perioden.

zins denigrerend bedoeld), 1960-1972 (begin van onderzoek volgens huidige maatstaven), 1973-1977 (Broedvogelatlas) en 1985-1990 (BSP-onderzoek). Gegevens over de periode 1979-1983 zijn niet apart opgenomen; deze zijn te vinden in Sovon (1987).

3. Verspreiding en aantallen

3.1 Periode vóór 1960

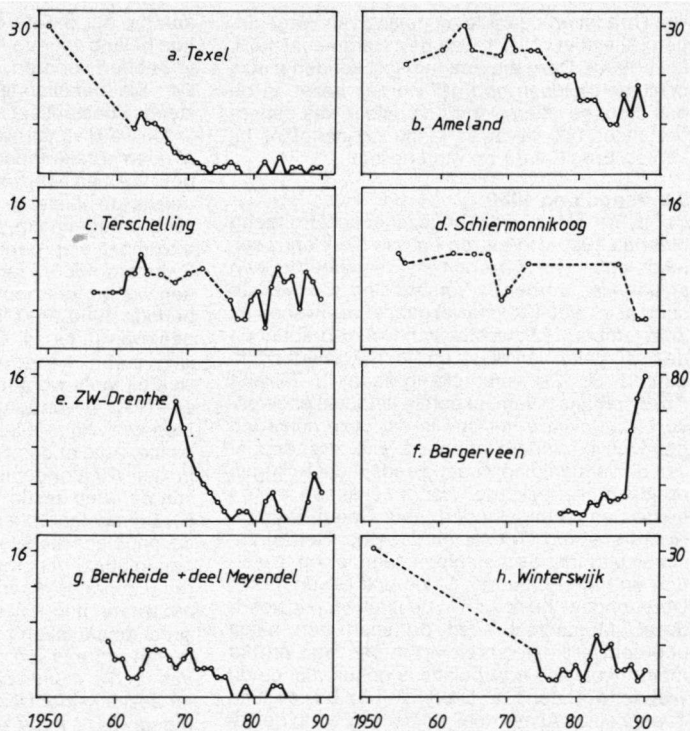
Rond de eeuwwisseling moet de soort plaatselijk talrijk zijn geweest. Thijssse (1910) maakte een in al zijn eenvoud uiterst bruikbare indeling van Nederland in districten en hij probeerde het voorkomen van alle broedvogelsoorten in deze districten kwantitatief aan te duiden. De Grauwe Klauwier was volgens deze auteur 'algemeen' in de duinen, op het diluvium bezuiden en benoorden de Waal en in Zuid-Limburg. Op de Waddeneilanden was de soort 'vrij algemeen maar niet opvallend', terwijl ze in het polderland en in de kleistreken van West- en Noord-Nederland 'weinig' voorkwam. Volgens Thijssse, die deze klauwier in andere geschriften nadrukkelijk in bescherming nam tegen diens slechte reputatie als 'vogelmoordenaar' en 'wreedaard' (Thijssse 1923), ontbrak de soort alleen in de steden en op de stranden. Over aantallen of dichtheden is uit die tijd amper iets bekend. Dat ze lokaal aanzienlijk konden zijn, blijkt onder meer uit het gegeven dat J.

Verwey in 1915-1917 acht, vijf en dertien broedparen vond bij Noordwijk in een duingebied van circa vier kilometer lengte en 500-1500 meter breedte (Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland 1981; J. van Dijk).

In de jaren twintig en dertig behield het door Thijssse geschilderde beeld in grote lijnen de zelfde omtrekken. Van Oordt & Verwey (1925), Strijbos (1927), Eykman et al (1937) en andere auteurs noemen de soort een vrij algemene broedvogel; hun beschrijving van de verspreiding wijkt nauwelijks af van die in Thijssse (1910). Helaas zijn veel gebiedsaanduidingen vaag of globaal en ook de precieze verspreiding is niet meer te achterhalen. De verspreiding die wij op basis van literatuuronderzoek (figuur 2 A) konden samenstellen, is voor de eerste decennia van deze eeuw, zeker wat de hogere gronden betreft, geen zuivere afspiegeling van het voorkomen van de Grauwe Klauwier, maar deze is grotendeels bepaald door de aan- of afwezigheid van ter plaatse werkzame ornithologen. De schijnbare verspreidingskern in Zuid-Limburg, louter een gevolg van de vele goede contacten van P.A. Hens in die streek, is even irreëel als het schijnbare schaarse voorkomen in Twente, de Achterhoek en de Liemers. In deze laatste gebieden was de soort zo algemeen dat ze het vermelden amper waard was. Typierend in dit verband is de volgende passage in Thijssse (1923): 'Nergens heb ik de

Het Vogeljaar 41 (1993) 1

Figuur 3. Aantalsverloop (aantal territoria) van Grauwe Klauwieren in een aantal gebieden.

soort zoo veel en zoo goed gezien als in den Achterhoek, vooral in de overheerlijke wilde sleedoornhagen langs den grindweg van Terborg naar Zeddam. Die Geldersche sleedoornhagen zijn ware schatkamers'.

Ook over de populatie-ontwikkeling in de eerste decennia van deze eeuw is mondigesmaat wat bekend. Opmerkelijk genoeg spreken Van Oordt & Verwey (1925), Eykman et al (1937) en anderen reeds over een achteruitgang sinds 1900, zonder hiervoor een oorzaak aan te wijzen. Ook Hens (1965) meldt een lokaal verdwijnen van de soort tussen 1900-1930. Wellicht als gevolg van deze afname spreekt Haverschmidt (1942) niet meer over een 'vrij algemene' maar over een 'weinig gewone' broedvogel.

De afname was echter nog niet structureel. Lokaal vond ook enige toename plaats. Strijbos (1927) bijvoorbeeld vermeldt naast een algehele afname ook een toename en wel in de duinstreek in 1921-1926. Mogelijk nam de soort ook toe op sommige Waddeneilanden, waaronder Ameland (Valk 1976), al kan dit ten dele zijn beïnvloed door beter onderzoek. Hoe het ook zij, nadat in de jaren twintig en dertig vooral wordt gesproken van een afname, krijgen in de jaren veertig de meldingen van toename de overhand. Zo geven Brouwer & Junge in hun Overzicht van Broedvogels en Trekvogels in 1942 aan: 'Op grond van de ingekomen mededelingen zou men geneigd zijn aan te nemen dat deze soort thans niet verder achteruit gaat en in 1942 (...) plaatselijk zelfs iets talrijker gebroed heeft' (Ardea 32: 244). Een toename wordt onder meer voor Zuid-Beveland en de duinstreek opgege-

ven. Mogelijk als gevolg van deze toename, mogelijk ook als gevolg van een toegenomen belangstelling voor de soort, zijn er uit de jaren veertig veel waarnemingen bekend geworden. De soort werd buiten de bekende broedgebieden onder meer vastgesteld in bosaanplant in de niet zo lang ervoor drooggevalen Wieringermeer en in stedelijke beplanting als het Kralingerhout in Rotterdam en het Amsterdamse Bos. Dat de dichtheden in meer traditionele broedgebieden, waaronder de duinen, hoog konden zijn is af te leiden uit het feit dat er in 1942 twaalf territoria werden geteld langs een drie kilometer lange weg van Heiloo naar Egmond aan de Hoef. Andere opmerkelijke wapenfeiten waren vier broedgevallen in tuinen in Kortenhoeve in 1944, waarbij twee nesten slechts dertig meter uiteen lagen, en broedgevallen in tuinen aan de Haarlemmerstraat in Zandvoort. Dit suggereert dat de stand van de Grauwe Klauwier in de jaren veertig in Nederland floreerde.

Aan het begin van de jaren vijftig zette echter opnieuw een achteruitgang in. Braaksma (1954) spreekt in ieder geval van een afname, en wijdt deze onder meer aan het opruimen van onproductieve heggen van Meidoorn, Sleedoorn en Braam. Hij signaleert evenwel ook een onverklaarbare achteruitgang in de duinstreek, waar geen gebrek aan doorndragende struvelen was. Rond die tijd werd ook elders een achteruitgang vastgesteld, onder meer op Texel (Dijksen & Dijkssen 1977), in Noord-Holland-Noord (Zomerdijs et al 1971), op Schouwen-Duiveland (Werkgroep Avifauna Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland 1986), in de Gelderse Vallei, het oosten

van Utrecht en de wijde omgeving van Wageningen (Alleyn et al 1971, Van den Bergh et al 1979, Leys 1990). Deze afname ten spijt konden nieuw ontstane biotopen nog grif worden bezet. In de pas drooggevalle Noordoostpolder was dat onder meer het geval in jonge bosaanplant bij Voorst, Ens, Kuinre en Marknesse.

3.2 Periode na 1960

De in de jaren vijftig ingezette achteruitgang bleef na 1960 voortduren en een sterk aanzwellend leger van waarnemers registreerde een steeds ijlere wordende verspreiding. Zo was de soort al in 1961-1970 vrijwel geheel verdwenen uit Zuid-Limburg, het westen van Noord-Brabant en de open delen van West- en Noord-Nederland (figuur 2 B). De verspreidingskaart in Teixeira (1979), resultaat van het eerste landdekkende onderzoek, leverde het bewijs dat deze achteruitgang onverminderd aanhield. Het zwaartepunt van de verspreiding kwam steeds meer te liggen op de duinstreek, de Waddeneilanden en de heide- en veengebieden van Noord-Brabant, Noord-Limburg, Twente en Drenthe. Het agrarische cultuurlandschap bleek gaandeweg te worden ontruimd (figuur 2 C, zie ook Sovon 1987). Deze tendens heeft zich in de jaren tachtig voortgezet. Momenteel heeft de soort een haast noordoostelijke verspreiding in ons land en het merendeel van de populatie is gehuisvest op de Waddeneilanden, in Drenthe, het oosten van Twente en de Achterhoek en her en der op de Veluwe. In West- en Zuid-Nederland moet de soort inmiddels als vrijwel uitgestorven worden beschouwd (figuur 2 D). De recente ontwikkelingen per deelgebied worden hieronder samengevat. In West-Nederland beginnend en van zuid naar noord gaande, kan worden geconstateerd dat het Deltagebied inmiddels praktisch is verlaten. In Zeeuwisch-Vlaanderen en op Walcheren, waar de soort tot in de jaren zeventig regelmatig broedde (Smulders & Joosse 1969, Meininger 1977, Buise & Tombeur 1988), zijn na het begin van de jaren tachtig geen broedgevallen meer gevonden. In de duinen van Schouwen, waar in 1975 vier à zes paren aanwezig waren, werd in 1985 slechts één broedpaar vastgesteld (Werkgroep Avifauna Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland 1986), terwijl ook in 1986 en 1989 (mogelijk) nog een paar nestelde. In de duinen van Voorne komt mogelijk nog af en toe een Grauwe Klauwier tot broeden, zoals bijvoorbeeld in 1989.

In de Hollandse duinstreek, ooit een der bolwerken in ons land, ging de populatie Grauwe Klauwieren in de jaren zestig en zeventig een kwijnend bestaan leiden (figuur 3 G). Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig verdwenen deze klauwier uit de meeste duingebieden. De laatste zekere broedgevallen die in een aantal deelgebieden werden vastgesteld, vonden plaats in 1976 (Berkheide), 1981 (Den Helder-Wijk aan Zee; Noordwijk), 1982 (IJmuiden-AW-duinen) en 1983 (Meijndel) (De Nobel 1990). Na 1984 werd de soort, op enkele zwelvers na, jarenlang niet meer waargenomen in het broedseizoen. Dat er in 1990 mogelijk weer een territorium in Meijndel en de Kennemerduinen was, doet niets af

aan het feit dat de duinen van West-Nederland hun belang voor de Nederlandse populatie lijken te hebben verloren.

De Waddeneilanden herbergen lokaal nog steeds substantiële aantallen. Dit geldt niet voor Texel, waar vanaf het eind van de jaren zeventig al geen sprake meer is van jaarlijks broeden (figuur 3 A), en ook niet voor de altijd al geringe populatie op Vlieland. Hier broedt de soort vanaf 1985 onregelmatig, terwijl er in de jaren zestig maximaal vier paren voorkwamen (Spaans & Swennen 1968). Terschelling daarentegen kent een wat grotere populatie die, gerekend over de periode 1960-1990, redelijk constant lijkt te zijn gebleven (figuur 3 C). Vanaf 1985 werden jaarlijks zeven à negen broedparen vastgesteld, waarbij moet worden opgemerkt dat het in 1987 en 1990 gevonden aantal van minimaal vier respectievelijk vijf berust op onvolledige inventarisatie. Ameland is ontgezegelijk het bolwerk in het Waddengebied, al worden de aantallen van de jaren zestig niet meer gehaald (figuur 3 B). De afgelopen tien jaren werd vastgesteld dat de populatie aanzienlijke fluctuaties kan vertonen, globaal genomen tussen tien en twintig paren. De hoogste aantallen zijn vastgesteld in jaren waarin het intensiefst werd geïnventariseerd, zodat de aantallen zich gemiddeld genomen aan de bovengrens van deze marge zullen bewegen. Van Schiermonnikoog staan minder gegevens ter beschikking. Deze suggereren enige afname (figuur 3 D), maar dit kan wat zijn overtrokken. Het eiland werd immers voor het laatst grondig geïnventariseerd in 1986. In dat jaar werden negen paren Grauwe Klauwieren gevonden. In latere jaren werd minder intensief gezocht en werden lagere aantallen gevonden.

In het grootste deel van de provincie Groningen is de Grauwe Klauwier, bij gebrek aan geschikte landschapstypen, vermoedelijk nooit erg talrijk geweest. Toch is het niet uitgesloten dat de soort in een ver verleden een vrij algemene broedvogel was in de zuidelijke helft van de provincie (Boekema et al 1983). In recente tijd is de soort alleen aangetroffen in de omgeving van Vlagtwedde, waar in 1986-1990 één, één, twee, drie en twee territoria waren gevestigd.

Ook in Friesland kende de soort van oudsher een tamelijk beperkte verspreiding. Het voorkomen in Gaasterland is inmiddels min of meer verleden tijd, al werd tijdens een eenjarige inventarisatie in 1989 nog één broedpaar gevonden. Alleen in het grensgebied met Drenthe huizen vermoedelijk nog enkele paren.

De provincie Drenthe is tegenwoordig de belangrijkste regio voor de Grauwe Klauwier. Deze kwalificatie dankt het hoofdzakelijk aan de spectaculaire ontwikkeling die heeft plaatsgevonden in het Bargerveen. Van het eind van de jaren zeventig tot 1987 was hier al een geleidelijke vooruitgang merkbaar. In de jaren daarna is de groei explosief geweest, met een voorlopig hoogtepunt van 78 paren in 1990 (figuur 3 F). Buiten het Bargerveen zijn de laatste jaren op een twintigtal lokaties in Drenthe broedende Grauwe Klauwieren vastgesteld, en het verspreidingsbeeld is er, vergeleken met andere delen van Nederland, tamelijk dicht. Wanneer wij dan ook nog bedenken

dat de soort in matig onderzochte delen van Oost-Drenthe vermoedelijk wat meer voorkomt dan uit figuur 2 D blijkt, ontstaat al snel het idee dat de Grauwe Klauwier in Drenthe momenteel meer voorkomt dan vroeger (vergelijk figuren 2 A, 2 C). Hoewel het niet is uitgesloten dat de bloeiende Bargerveenpopulatie een uitstralings-effect heeft op de omgeving, moet toch worden gewaarschuwd voor al te rooskleurige gedachten. In deze provincie, die in ornithologisch opzicht tot 1970 amper was ontgonnen, ontbreken immers oude gegevens om de huidige met de vroegere situatie te kunnen vergelijken en de verspreidingskaarten van voor 1970 zijn zeer onvolledig (figuren 2 A, 2 B). In het sinds het eind van de jaren zestig onderzochte Zuidwest-Drenthe is de stand sterk afgenomen, al lijkt ze zich de laatste jaren weer wat te herstellen (figuur 3 E).

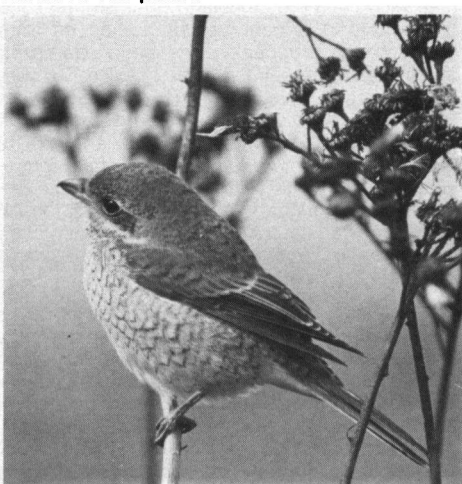
In Overijssel moet in de afgelopen decennia een enorme achteruitgang zijn opgetreden, welke echter door gebrek aan vergelijkingsmateriaal, niet goed kan worden gedocumenteerd. De afname was in de jaren zestig al volop aan de gang. Maaldrink (in archief Rijksinstituut voor Natuurbeheer) geeft voor 1962 aan dat hij de soort in de gemeente Wierden niet meer heeft vastgesteld, terwijl er twintig jaar daarvoor nog zeker tien paren broedden. Volgens Meijerink (1976) was de Grauwe Klauwier rond 1950 nog algemeen in Twente, maar is om onverklaarbare redenen sindsdien sterk afgenomen. De soort handhaaft zich momenteel in deze provincie op een laag niveau. In de Kop van Overijssel zijn recent enkele broedgevallen gevonden (1986 en 1989). Langs de Vecht en op de Sallandse Heuvelrug zijn al tien jaar lang geen broedgevallen meer gemeld, maar de onderzoeksintensiteit is er laag, zodat gemakkelijk een en ander aan de aandacht ontsnapt kan zijn. De situatie in Twente bewijst dat er nog steeds verrassingen mogelijk zijn. Al meer dan tien jaar waren broedgevallen alleen uit enkele natuurreservaten in de grensstreek bekend. Een intensieve eenjarige inventarisatie in een gedeelte van Oost-Twente in 1988 heeft echter aan het licht gebracht dat de Grauwe Klauwier er op meer plaatsen dan verwacht nog voorkomt en plaatselijk nog in cultuurland broedt in hakhoutwallen te midden van kruidenrijk grasland (Vogel 1989). Wellicht dus kunnen er in dit gewest nog enkele tientallen paren huizen.

In Gelderland weet de Grauwe Klauwier zich te handhaven in twee regio's. Rondom Winterswijk is de soort, vergeleken met de situatie rond 1950, sterk afgenomen, maar niet verdwenen (figuur 3 H). De kleine, sterk fluctuerende populatie wordt elders in dit nummer beschreven. In de rest van Oost-Gelderland is de soort eveneens afgenomen of zelfs verdwenen. De wilde-sleedoornhagen in de Liemers, waar Thijssse (1923) zo lyrisch over schreef, waren al aan het eind van de jaren zeventig verdwenen en daarmee ook de Grauwe Klauwier (Van den Bergh et al 1979). Uit deze regionen is weinig recente informatie voorhanden, hetgeen samenhangt met een grotendeels ontbreken van vogelaars. Het is niet ondenkbaar (zie Twente) dat ook hier nog verscholen Grauwe Klauwieren huizen. De tweede grau-

we-klauwierenregio in Gelderland is de Veluwe. De aantalsontwikkeling hier is niet duidelijk, aangezien (delen van) de Veluwe pas sinds de jaren zeventig intensief worden onderzocht. Het feit dat tijdens een eenjarige inventarisatie op de Midden-Veluwe in 1990 een heideveld ontdekt werd waar vijf paar huisden, toont aan dat de Veluwe nog niet al zijn geheimen heeft prijsgegeven.

In de IJsselmeerpolders zijn in de jaren zestig broedgevallen uit Oostelijk Flevoland bekend geworden, maar het lijkt erop dat de soort in de hier aangeplante bossen niet zo regelmatig voorkwam als eerder het geval was in de Noordoostpolder. Ook in jonge bossen in Zuidelijk Flevoland heeft de soort, voor zover bekend, nooit in opvallende aantallen gebroed. Recent zijn enkele broedparen gevonden dank zij intensief onderzoek.

In tegenstelling tot Drenthe, Overijssel en Gelderland, waar de afname in het laatste decennium lokaal tot stilstand is gekomen of zelfs is omgeslagen in een toename, is de grauwe-klauwierenpopulatie bezuiden de rivieren op sterven na dood. In Noord-Brabant, waar Grauwe Klauwieren in de jaren vijftig ondanks een beginnende afname nog in redelijke aantallen voorkwamen (Braaksma 1954), was de stand al in de eerste helft van de jaren zestig gedecimeerd ten opzichte van een decennium eerder (Van Erve et al 1967). Deze afname heeft zich ook nadien voortgezet, zodat de soort er inmiddels op het punt van verdwijnen staat. Een grootscheepse inventarisatieronde in het cultuurland van Midden- en Oost-Brabant in 1983-1987, waarbij potentiële klauwierenbiotoop extra aandacht kreeg, leverde slechts drie territoria op in het cultuurgebied. In de Brabantse natuurgebieden is het weinig beter gesteld. Na 1985 zijn er alleen onregelmatig broedgevallen vastgesteld, bijvoorbeeld bij Veghel (1988, 1989), in de Kampina (1989) en bij Bergeijk (tot en met 1988). Vermoedelijk ligt in recente jaren het jaarlijkse totaal in Noord-Brabant beneden tien paren.

In Drenthe, Overijssel en Gelderland is de afname in het laatste decennium lokaal tot stilstand gekomen.
Foto: Mies Koks.

Ook in Limburg is het doek voor deze soort, zowel in het agrarisch landschap als in de natuurterreinen, nagenoeg gevallen. De onvolledige gegevens uit de jaren zestig wijzen nog op een broedbestand van ten minste 35 paren. Onder gunstige omstandigheden konden verscheidene paren dicht bijeen broeden; dit was bijvoorbeeld het geval in het Munningsbosch te Sint-Odiliënberg, waar tot vijf paren op een met struweel begroeid weilte werden geteld. Na 1985 zijn nog slechts twee vaste broedplaatsen bekend. Op De Hamert werd vrijwel jaarlijks een paar gevonden, in de Meinweg een à twee paren (in 1990 overigens geen). Daarnaast waren er incidentele gevallen elders.

3.3 Aantallen vroeger en nu

Het is bepaald niet eenvoudig om een idee te verkrijgen van de aantallen Grauwe Klauwieren die in het verleden in Nederland zullen hebben gebroed. De weinige aantalsopgaven van deelgebieden moeten - in het licht van de huidige kennis - als veel te laag worden gezien. Zo komt Braaksma (1954) tot een schatting van vijftig paren voor de provincie Noord-Brabant, terwijl er geen intensief en gebiedsdekkend onderzoek had plaatsgevonden, grote delen van de provincie in ornithologisch opzicht terra incognita waren, en lokaal aanzienlijke dichtheden voorkwamen (in een straal van zes kilometer rondom Tilburg ten minste acht broedparen).

Het literatuuronderzoek levert wat dit betreft geen goede aanknopingspunten op. Niet alleen zijn de verspreidingskaarten van vóór 1960 zeer onvolledig, maar ook zijn er vrijwel geen goede kwantitatieve gegevens beschikbaar. Wanneer de beschikbare literatuurgegevens per tienjarige periode worden bewerkt, blijken er vóór 1960 uit maximaal 170 blokken (in de jaren veertig) broedgegevens voorhanden te zijn. De weinige aantalsopgaven optellend en aannemende dat er in de overige bezette blokken ten minste één tot enkele paren zullen hebben gebroed, komen wij op een broedbestand van maximaal 350 broedparen. Wanneer wij aannemen dat een blok dat in een bepaald decennium was bezet, ook in het decennium er voor Grauwe Klauwieren herbergde, ontstaat het wat realistischer getal van 325 blokken en zeshonderd paren. Ook deze getallen zijn echter onzes inziens veel te laag. Het overgrote deel van de literatuurgegevens heeft immers betrekking op terloops verrichte waarnemingen, en niet op systematisch onderzoek van een heel blok. Het feit dat niet alle blokken jaarlijks bezet zullen zijn geweest doet hier weinig aan af.

Om toch een idee te hebben van de aantallen die in Nederland aanwezig kunnen zijn geweest, is enige vindingrijkheid nodig. Interpretatie van gedetailleerde topografische kaarten zou daarbij wel eens een betere indicatie kunnen geven dan literatuuronderzoek. Wij veroorloven ons daarom hieronder enige ruimte voor speculatie, daarbij direct verklarend dat een en ander uitsluitend is bedoeld om de gedachten te prikkelen en niet om met geweld een niet meer achterhaalbare waarheid op te hoesten.

Vermoedelijk hebben Grauwe Klauwieren in Nederland tot in het begin en mogelijk zelfs het midden van deze eeuw vooral gebroed in het agrarisch landschap en op de overgang naar de zogenaamde woeste gronden. Op de woeste gronden zelf was de dichtheid waarschijnlijk aan de lage kant, omdat de heide- en veengebieden overwegend nogal kaal waren. Foto's van Terschelling begin deze eeuw (Zwart 1985) geven aan dat de duinen op de Waddeneilanden, bij gebrek aan opslag en struweel, eveneens voor een deel ongeschikt waren. Van Terschelling is dan ook bekend, dat de soort er aanvankelijk alleen in het cultuurland broedde (Zwart 1985). Hoewel er in delen van de woeste gronden ongetwijfeld voor de Grauwe Klauwier geschikte situaties voorkwamen en de soort onder gunstige omstandigheden wellicht in hoge dichtheden voorkwam (zie de aantallen in het Bargerveen anno 1990), lijkt het veilig om er vanuit te gaan dat de dichtheden gemiddeld genomen minder hoog zullen zijn geweest dan in het agrarische gebied.

Met het oog op het agrarische deel van Nederland zou het niet vreemd zijn wanneer de stand van de Grauwe Klauwier, gerekend vanaf het begin van de negentiende eeuw tot heden, rond 1900 maximaal is geweest. Het agrarische landschap, zeker in Oost- en Zuid-Nederland, maar plaatselijk ook bijvoorbeeld in Zeeland, was uitermate kleinschalig, met tal van landschapselementen als heggen en struwelen die van wezenlijk belang zijn in de broedhabitat van de Grauwe Klauwier (Jakober & Stauber 1987 A). Bovendien werd de grond uitermate extensief en, om een term 'avant la lettre' te gebruiken, milieuvriendelijk bewerkt: kunstmest, drijfmest, landbouwvergift, drainage en andere verworvenheden van de moderne landbouw waren nog onbekende verschijnselen. Het toenmalige landschap moet daardoor een eldorado voor de Grauwe Klauwier zijn geweest. De afname van de woeste gronden in de negentiende eeuw door ontginning zal eerder tot een verruiming dan tot een verlies aan biotoopaanbod hebben bijgedragen. Omdat de ontginningen in die tijd voornamelijk op particuliere basis plaatsvonden door individuele ontginners en het technische materieel voor snelle en grootschalige ontginning nog ontbrak (Groeneveld 1985), was op zijn minst een deel van de voor de woeste grond in de plaats komende agrarische gebieden kleinschalig en geschikt voor de soort. De natuurliehebber anno 1990 lijkt zich in ieder geval de vingers af bij het bekijken van topografische kaarten uit het begin van deze eeuw.

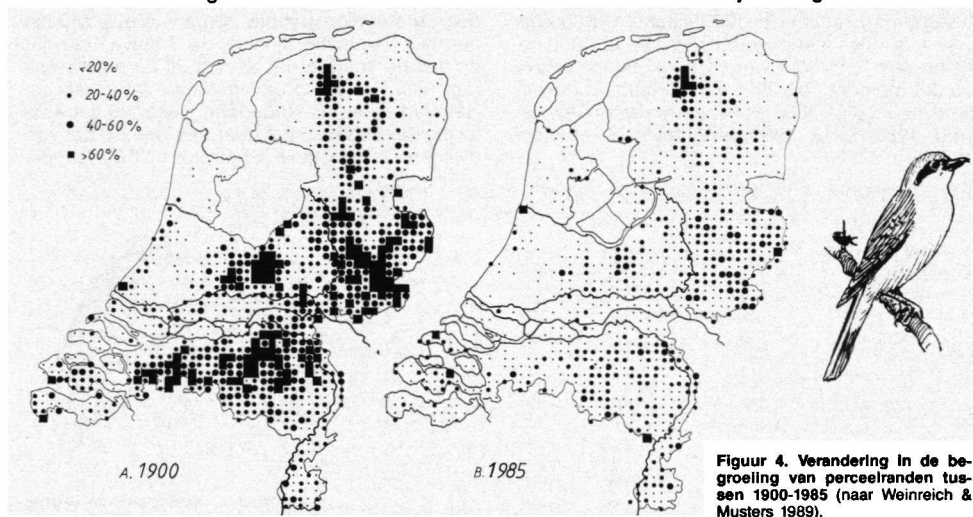
Na 1900 is de balans tussen natuur en landbouw omgeslagen. Het agrarische landschap werd, door intensivering en rationalisatie, in toenemende mate ongeschikt. Bovendien leverden de ontginningen, zeker toen de rijksoverheid na 1920 het ontginnen op een planmatige en moderne leest schoeide, steeds grootschaliger opgezette, modern bewerkbare landbouwgronden op. Vooral na de Tweede Wereldoorlog heeft het Nederlandse agrarische landschap in hoog tempo veel van zijn oude glans verloren, zeker voor kieskeurige bewoners als de Grauwe Klauwier.

Figuur 4 geeft een goede indicatie van de kleinschaligheid van het landschap anno 1900. Hoewel de in beeld gebrachte mate van begroeiing van perceelranden niet noodzakelijkerwijs hoeft samen te vallen met het aanbod aan geschikte broedhabitat voor de Grauwe Klauwier, is het vermoedelijk wel een maat daarvoor. Deze figuur geeft waarschijnlijk dan ook een reëler beeld van de vroegere verspreiding van de soort dan de op onvolledig onderzoek steunende figuur 2 A. Aan de hand van dit kaartbeeld kunnen enkele schattingen van de Nederlandse populatie worden gemaakt, uitgaande van een veronderstelde dichtheid per atlasblok (tabel 1).

Een zeer conservatieve inschatting van de dichtheden levert al bijna 1600 paren op, terwijl een vrij optimistische, maar vermoedelijk niet van realiteit gespeende inschatting op een dikke 12.000 paren uitkomt. Let wel: het betreft dan uitsluitend de in het agrarische gebied broedende Grauwe Klauwieren. Wanneer wij voor de 600.000 ha woeste grond anno 1900 een zeer la-

mate van achteruitgang die in de loop van deze eeuw is opgetreden, zeer aanzienlijk moet zijn geweest. De eerste betrouwbare landelijke schattingen (hoewel vermoedelijk iets aan de lage kant) komen namelijk uit op slechts 200-250 paren voor 1973-1977, 150-175 paren voor 1979-1983 en 80-140 paren voor 1985-1986 (Sovon 1987). Dank zij de spectaculaire toename in het Bargerveen zijn de aantallen momenteel weer wat hoger, maar nog bij lange na niet rooskleurig. Zelfs wanneer wij over de afgelopen vijf jaren uitsluitend de maximaal bekende aantallen per deelgebied hanteren en nog een ietwat optimistische marge aanhouden voor niet ontdekte paren, dan wordt een aantal van 300 paren nog lang niet gehaald (tabel 3). Deze optelling van maxima levert overigens een te rooskleurig beeld op. Een recente schatting komt uit op 150-220 paren in 1989-1990.

Het lijkt geen twijfel dat de afname in aantallen in deze eeuw veel scherper verloopt dan uit het literatuuronderzoek blijkt. In figuur 5 is daarom

Figuur 4. Verandering in de begroeiing van perceelranden tussen 1900-1985 (naar Weinreich & Musters 1989).

ge dichtheid rekenen van gemiddeld 0,2-0,4/100 ha, komen er nog eens 1200-2400 paren bij. Een aantal van tussen de 5.000 en 15.000 paren Grauwe Klauwieren omstreeks 1900 moet dan ook niet voor onmogelijk worden gehouden. Wij zeggen het er ten overvloede nogmaals bij: deze getallen zijn op louter speculatie gebaseerd en derhalve niet geschikt om verder mee te werken. Dat deze getallen echter niet geheel absurd zijn, blijkt bijvoorbeeld uit de schatting van 5000 paren voor België omstreeks 1940, toen ook daar vermoedelijk al enige afname had plaatsgevonden (Devillers et al 1988). In West-Duitsland zijn, ook nu nog, in bepaalde gebieden veel hogere dichtheden bekend dan die welke door ons in tabel 1 zijn aangehouden (tabel 2). En wie wel eens het in onze ogen nog tamelijk maagdelijke cultuurland van Oost-Polen heeft bezocht, zal kunnen beamen dat het in geschikte biotopen werkelijk kan ritselen van Grauwe Klauwieren. Hoewel tabel 1 dus niet meer is dan een vrijblijvend spel met getallen, geeft ze wel aan dat de

een reconstructie gegeven van het veronderstelde globale aantalsverloop in de afgelopen 150 jaar, rekening houdend met de veranderingen in het landschap. Daarbij wordt uitgegaan van (a) een lichte toename in de loop van de negentiende eeuw, (b) een lichte afname aan het begin van de twintigste eeuw, (c) een opleving in de jaren veertig, (d) een zeer snelle en veelomvattende afname na 1950 en (e) een lichte recente opleving door een forse toename in het Bargerveen. Er wordt vanuit gegaan dat de sterkste afname heeft plaatsgevonden na het ongeschikt worden van grote delen van het agrarische gebied.

Wat dit betreft verschilt de soort van de tot de zelfde familie behorende in Nederland eveneens sterk afgenomen Klapekster. Deze is in Nederland, voor zover bekend, altijd gebonden geweest aan met lichte opslag gestoffeerde woeste gronden (hoogveen, heide). Het is dan ook aannemelijk dat de grootste afname bij deze soort heeft plaatsgevonden op het moment waarop de meeste woeste grond werd ontgonnen (figuur 5).

% Begroeiing perceelranden	Aantal blokken	Geslacht- heid	Sit. A		Sit. B		Sit. C		Sit. D		Sit. E	
			D	N	D	N	D	N	D	N	D	N
< 20	290	matig	0,5	145	1	290	2	580	3	870	4	1160
20-40	300	redelijk	1	300	2	600	4	1200	6	1800	10	3000
40-60	200	goed	2	400	4	800	10	2000	15	3000	20	4000
60-100	125	zeer goed	6	750	10	1250	15	1875	25	3125	35	4375
Totaal	915			1595		2940		5655		8795		12535

Tabel 1. Poging tot schatting van het aantal broedparen rond 1900 op basis van het aantal blokken met een bepaalde begroeiing van perceelranden (ontleend aan Weinreich & Musters 1989). Er zijn diverse schattingen gemaakt, variërend van zeer behoudend (situatie A) tot optimistisch (situatie E). D=aangenomen dichtheid per blok (2500 ha), N=aantal paren in die landschappelijke categorie.

Om een idee te geven: van de 900.000 ha woeste grond anno 1800 werd in de negentiende eeuw reeds 300.000 ha ontgonnen. In de eerste vier decennia van deze eeuw nam het overgebleven areaal sterk af (met alleen al in de crisistijd 100.000 ha), zodat er in 1989 slechts 136.000 ha over was, alles meegerekend. Van de 800.000 ha heide aan het begin van de negentiende eeuw, op dat moment nog 20% van Nederland omvattend, is in 1850-1985 90% verdwenen (Groeneveld 1985, CBS 1989, Weinreich & Musters 1989).

Bron	Gebied	Jaar	Oppervl.	% Potent. geschikt	Aantal territoria	Dichtheid (atlasblok)
Sonnabend & Poltz 1979	Mindelsee	1950	800	?	62	194
Mildenberger 1984	Rijnland 1	1963	1900	?	103	136
	Rijnland 2	1963	1400	?	77	137
	Rijnland 3	1963	500	?	26	130
	Rijnland 4	1978	13300	40	82	15
Erlemann 1985	Hessen 1	1977	104700	?	317	8
	Hessen 2	1981	40120	28	85	5
	Hessen 3	1982	2500	?	29	29
	Hessen 4	1982	600	?	13	54
	Hessen 5	1983	1000	?	25	62
Lübcke & Mann 1987	Hessen A	1984	12980	51	143	28
	Hessen B	1981	13000	33	169	32
	Paderborn	1975	51550	60	155	8
	Schwäbische Alb	1968	11000	25	66	15
Rieger et al. 1987	Alb/Donau Kreis	1985	5272	56	44	21
Jakober & Stauber 1987 B	Göppingen	1976	1800	56	71	99

4. Oorzaken

4.1 Algemeen

In de Nederlandse literatuur zijn concrete aanwijzingen die het lokaal verdwijnen van grauweklauwierpopulaties kunnen verklaren, slechts mondjesmaat te vinden. In 12 van 27 onderzochte avifauna's wordt geen oorzaak genoemd. In de overige werken worden onder meer heidebranden (1x), verwijderen van opslag (1x), verwijderen van hagen en singels (6x), verwijderen van bembegroeiing (1x), natuurlijke successie van jong bos (1x), stadsuitbreiding (2x), toegenomen recreatiedruk (4x) en inundatie (1x) genoemd, naast meer algemene factoren als het verdwijnen van grote insecten (5x), algehele bio- toopverslechtering (8x) en klimaatfactoren (7x). In de buitenlandse literatuur is veel aandacht besteed aan grootschalige factoren. Belangrijke

oorzaken voor het verdwijnen van Grauwe Klauwieren in Nederland zijn waarschijnlijk gelegen in klimaatinvloeden, landschappelijke veranderingen en omstandigheden in de doortrek- en overwinteringsgebieden.

4.2 Klimaat

Door sommige auteurs (Peitzmeier 1950, Williamson 1975) wordt nadrukkelijk gewezen op de invloed van veranderingen in het klimaat. Het klimaat van West- en Noordwest-Europa zou een tendens vertonen tot atlantisering, gekenmerkt door koelere en nattere zomers. Deze zouden dermate ongunstig zijn voor de Grauwe Klauwier en andere soorten dat zij zich uit de noordwestrand van het verspreidingsareaal terugtrekken. Het verdwijnen uit Nederland, zeker uit het westelijke deel ervan, sluit daarmee aan op het verdwijnen uit Engeland (Sharrock 1976), Vlaande-

Tabel 2. Dichtheden van Grauwe Klauwieren (maxima) in een aantal Duitse proefgebieden van 500 ha. De dichtheden zijn omgerekend naar atlasblokniveau.

ren (Vlaamse Avifaunacommissie 1989) en Noordwest-Frankrijk (Yeatman 1976).

Er zijn zeker argumenten aan te voeren ter ondersteuning van deze theorie. Zo wijst reeds het feit dat de Grauwe Klauwier tot aan de 19° C juli-isotherm broedt (Lefranc 1980) erop dat de soort warme zomers preferereert boven koude. Zomers met lage temperaturen en hevige stortregens zijn nadelig, onder andere doordat nestbouw en eileg worden uitgesteld en er kleinere legsels worden geproduceerd. Bovendien neemt de activiteit van insecten af, waardoor de nestjongen de kans lopen te verhongeren. Van de Grauwe Klauwier zijn dan ook zware verliezen bekend uit periodes van aanhoudend koel en nat weer (Stauber & Ullrich 1970).

Daarnaast is het typerend dat soorten als Hop, Nachtzwaluw, Draaihal, Scharrelaar, Kleine Klapekster, Roodkopklauwier en Oortlaan alle

Kuststrook West-Nederland	5
Texel	2
Vlieland	3
Terschelling	10 – 15
Ameland	15 – 25
Schiermonnikoog	5 – 10
Groningen	3 – 5
Friesland	5 – 10
Drenthe Bargerveen	78
overig Drenthe	20 – 30
Overijssel	15 – 25
Gelderland Achterhoek	10 – 20
Veluwe	20 – 30
Noord-Brabant	5 – 10
Limburg	5 – 10
totaal	201 – 278

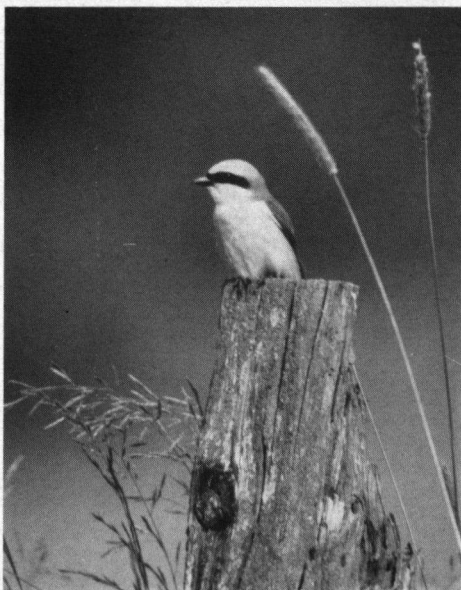
Tabel 3. Maximale aantallen broedparen in de periode 1985-1990.

een tendens vertonen tot inkrimping van het Europese broedareaal in zuidelijke en oostelijke richting (Devillers et al 1988, Dubois 1989, Schifferli et al 1980, Sovon 1987, Williamson 1975). Al deze soorten hebben het zwaartepunt in de verspreiding in continentale delen van Europa en een deel ervan leeft, net als de Grauwe Klauwier, vooral van grote insecten. Het feit dat de afname van deze soorten al in de eerste decennia van deze eeuw aan de gang was, op een moment waarop grootscheepse biotoopvernietiging in de meeste gebieden nog niet voorkwam, lijkt de juistheid van de klimaattheorie te ondersteunen. In deze periode namen de gemiddelde temperaturen van april en juni in bijvoorbeeld Noordwest-Duitsland duidelijk af. De opleving die bij een aantal van deze soorten werd geconstateerd in 1930-1950 in Duitsland (Peitzmeier 1950, Mildenberger 1984), lijkt de juistheid van de theorie te bevestigen. Deze periode werd namelijk gekenmerkt door een serie warme en droge zomers. Ook uit Nederland is een toename van de Grauwe Klauwier in de jaren veertig bekend, terwijl de kleine populaties van Hop en Roodkopklauwier een kortstondige opleving kenden (Teixeira 1979). Als laatste kan nog worden gewezen op het feit dat uitgerekend in de duinstreek van West-Nederland momenteel geen Grauwe Klauwieren meer broeden, terwijl er, menselijkerwijs gesproken, heus nog wel biotoop lijkt voor te komen. Ook dit zou op klimaatfactoren kunnen wijzen.

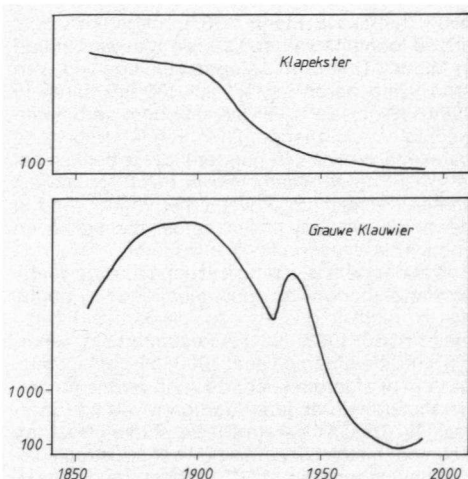
Er is echter ook wel wat af te dingen op de klimaattheorie. Is het klimaat bijvoorbeeld werkelijk zoveel veranderd? Wanneer de voorjaars- en zomertemperaturen van nu worden vergeleken met die van 1920-1950, lijkt dit inderdaad het geval te zijn (Moller Pillot 1987). De warme zomers van de jaren dertig en veertig hebben echter het gemiddelde voor die periode omhoog geschroefd. Deze periode staat zelfs bekend als een continentale fase in de recente weersgeschiedenis (Peitzmeier 1950). Na 1950 zijn de zomertemperaturen inderdaad gedaald, maar zijn ze recent niet weer gestegen? De zomers van 1975, 1976, 1982, 1983, 1986, 1989 en 1990 zijn voor een groot deel zonnig en droog geweest en enkele ervan behoren zelfs tot de warmste en droogste van de

eeuw. Lübcke & Mann (1987) suggereren zelfs dat de toename van de Grauwe Klauwier in hun in Midden-Duitsland gelegen studiegebied, van rond vijftig paren in 1975 tot 100-145 paren in 1984-1987, deels is veroorzaakt door verbeterde weersomstandigheden. Over een lange periode gerekend van vijftig à honderd jaar is het klimaat in West-Europa waarschijnlijk helemaal niet zo vreselijk verslechterd; wel is het voortdurend in beweging, waarbij zogenaamde atlantische en continentale fasen elkaar afwisselen.

Een ander punt is, dat het verband tussen weersomstandigheden en populatietrend helemaal niet zo rechtlijnig is als door bijvoorbeeld Peitzmeier (1950, 1958, 1961) is gesuggereerd. Waarom werd de afname vanaf 1900 in Engeland niet gestopt of afgeremd door de serie warme en droge zomers van de jaren dertig en veertig (Sharrock 1976)? Ook enkele Duitse studies leverden geen onomstotelijk bewijs op voor structurele klimaatinvloeden. Poltz (1975) probeerde de sterke afname in het Zuidduitse gebied Mindelsee in 1948-1973 te koppelen aan weersfactoren. Dit leverde echter geen rechtstreeks verband op, aangezien de afname over de gehele periode aanhield, hoewel de zomers vanaf 1960 in dit gebied gemiddeld gunstiger werden dank zij hogere temperaturen en een verminderde neerslag. Volgens een andere studie hoeft een vanwege ongunstige weersomstandigheden slecht verlopen broedseizoen niet noodzakelijkerwijs te leiden tot een afnemende stand. Jakober & Stauber (1987 B) vonden in sommige jaren wel, in andere jaren daarentegen geen verband tussen het aantal broedparen en het broedsucces in het jaar ervoor. Dit is ook logisch, want ook buiten het broedgebied zijn de nodige factoren werkzaam

Belangrijke oorzaken voor het verdwijnen van Grauwe Klauwieren in Nederland zijn waarschijnlijk gelegen in klimaatinvloeden, landschappelijke veranderingen en omstandigheden in de doortrek- en overwinteringsgebieden. Foto: Günter Goldmann, NDR.

Figuur 5. Poging tot reconstructie van het aantal broedparen van Grauwe Klauwier en Klapekster in de periode 1850-1990 (gegevens vóór 1950 speculatief!).

die de stand direct of indirect kunnen beïnvloeden (bijvoorbeeld sterfte tijdens de trek of immigratie vanuit naburige gebieden).

Men kan zich dan ook afvragen of de invloed van klimaatfactoren werkelijk zo allesoverheersend is. Het feit dat de soort zich in Midden-Europa meer en meer terugtrekt uit de laaggelegen, intensief bewerkte landschappen, terwijl ze stand houdt in qua weersomstandigheden minder gunstige, maar veel extensiever bewerkte hogere regionen (Schifferli et al 1980, Hölzinger 1987, Kowalski 1987) wijst eerder op de invloed van landschappelijke factoren. Als er een gebrek is aan grote insecten in de broedhabitat, ligt dat dan aan het klimaat, aan veranderingen in de biotoop of aan beide?

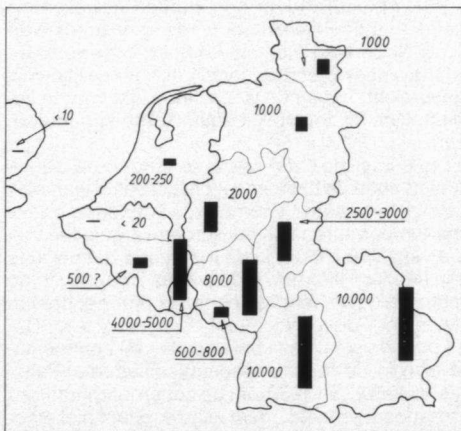
Vermoedelijk is de theorie van Lübcke & Mann (1987) zo gek nog niet. Zij nemen aan dat klimaatfactoren en landschappelijke factoren gelijktijdig werkzaam kunnen zijn, en elkaar kunnen versterken of afzwakken. Zij veronderstellen dat een lichte klimaatverbetering in de afgelopen tien à vijftien jaar in extensief bewerkte gebieden in Duitsland heeft geleid tot een toename of stabilisatie van de hier voorkomende grauwe-klauwierpopulatie. In intensief bewerkte gebieden daarentegen zijn de wat gunstiger weersfactoren geheel overschaduwed door sterk verslechterde milieufactoren en van een toename of zelfs maar herstel van de broedvogelstand is niets te merken. Omgekeerd redenerend zullen verslechterende weersomstandigheden vooral desastreus zijn indien het landschap, bijvoorbeeld door intensieve agrarische bewerking, toch al ongunstig voor de Grauwe Klauwier was geworden.

4.3 Biotoopveranderingen

In Nederland zijn landschappelijke veranderingen, eventueel in combinatie met veranderingen in het klimaat, vermoedelijk in hoge mate verantwoordelijk geweest voor het nagenoeg verdwijnen van grauwe-klauwierpopulaties. Daarbij kan worden gewezen op directe vernietiging van

broedgebieden, het verdwijnen van woeste gronden en een andere inrichting en bedrijfsvoering in het agrarische landschap.

Door stedsbouw, weganaanleg, ingebruiknemen van industrieterreinen en andere ingrepen zijn in de loop van deze eeuw ongetwijfeld talloze broedplaatsen verloren gegaan. De Nederlandse bevolking is in de loop van de twintigste eeuw ongeveer verdrievoudigd en de economie heeft een zo mogelijk nog omvangrijker groei doorgemaakt. Dit alles heeft zijn tol geëist. Zo verdween tijdens het hoogtepunt van de economische groei, in de jaren zestig en zeventig, jaarlijks 13.000 ha agrarisch gebied (Groeneveld 1985). Op het verdwijnen van woeste gronden is reeds gewezen. Zelfs wanneer de dichtheden in veel heide- en veengebieden overwegend laag zijn geweest, zoals wij veiligheidshalve tot nu toe hebben aangenomen, heeft het verdwijnen van vele honderdduizenden ha in de loop van enkele decennia natuurlijk hoe dan ook een flinke invloed op de Nederlandse stand gehad. Waarom de soort ook in het merendeel van de beschermde natuurreservaten in de afgelopen twintig à dertig jaar is verdwenen, is evenwel moeilijk te verklaren. In veel natuurgebieden lijkt het beheer in deze periode juist wat gunstiger te zijn geworden, bijvoorbeeld doordat het dichtgroeien van heide- en veengebieden wordt tegengegaan. Mogelijk is de insectenrijkdom van deze gebieden sterk afgenomen, bijvoorbeeld als gevolg van verdroging of van vervuiling met atmosferische depositie. Wat de duinen betreft wordt wel gedacht aan de invloed van een algehele verruiging van het duinmilieu (De Nobel 1990). Vermoedelijk is de allerbelangrijkste factor toch de verandering van het agrarische gebied geweest. In de loop van enkele decennia zijn inrichting en bedrijfsvoering, die eeuwenlang in grote lijnen hetzelfde waren gebleven, ingrijpend gewijzigd. Heggen en singels werden niet langer gebruikt als afscheiding van percelen en voor boerengeriefhout en waren dus oneconomisch geworden; met hun verdwijnen ging ook een es-

Figuur 6. Aantallen broedparen van de Grauwe Klauwier in de ons omringende landen (naar Kowalski 1987, met aanvullingen uit Devillers et al (1988), en mededeling R. Hudson, J. van Vessum, J. Weiss).

sentieel biotoopelement voor de Grauwe Klauwier verloren. Vergelijk figuur 4 A met figuur 4 B en in één oogopslag wordt duidelijk dat Nederland zijn kleinschaligheid grotendeels is kwijtgeraakt en veel opener is geworden. Ook indirect is er natuurlijk veel ten nadele van de soort veranderd. Door schaalvergroting en overgang naar monocultures nam de variatie in gewaskeuze af, terwijl ontwatering, graslandverbetering, gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen, het opruimen van overhoekjes, het asfalteren van wegen en rigoureuze schonen van bermen en slootkanten eveneens een negatief effect zullen hebben gehad op de omvang van insectenpopulaties en andere prooidieren (Jakober & Stauber 1987 A). Ook de bereikbaarheid van nog aanwezige insecten zal zijn verminderd. Zo blijken pas gemaaide graslanden belangrijke foerageergebieden voor Grauwe Klauwieren te zijn, vooral bij ongunstig weer; insecten kunnen hier immers gemakkelijk worden gevangen (Solari & Schrudel 1988). Het qua ruimte en tijd gedifferentieerd maaien van graslanden, zoals vroeger noodgedwongen gebruikelijk was omdat man en paard geen grote oppervlakten aan konden, levert dan voor de soort een regelmatige bron van voedsel op. Het gelijktijdig machinaal maaien van grote oppervlakten zoals dat tegenwoordig mogelijk is, levert in één keer een gunstige situatie op (waar van niet optimaal kan worden geprofiteerd), waarna een lange periode inzet van ongunstige omstandigheden. Voor de Grauwe Klauwier is dit uiteraard nadelig.

Als ruwe indicatie voor de omvang en snelheid waarmee het agrarische landschap is veranderd, kan de stand van zaken met betrekking tot ruilverkaveling worden aangegeven. Na verkaveling blijft immers doorgaans een landschap over dat een Grauwe Klauwier weinig te bieden heeft. In een ruim 5000 ha groot studiegebied in Zuid-Duitsland leverde 1100 ha onverkavelde landbouwgronden dan ook 42 territoria op en 1850 ha reeds verkavelde gronden slechts twee (Rie-

ger et al 1987). In ons land is sinds 1924 900.000 ha landbouwgrond verkaveld (soms enkele malen), terwijl ruilverkaveling in 600.000 ha in uitvoering is en voor 450.000 ha is aangevraagd of wordt voorbereid (Groeneveld 1985, CBS 1989). Te zamen beslaat dat meer dan twee derde van het Nederlandse agrarische gebied en wanneer alleen wordt gekeken naar Zuid- en Oost-Nederland, waar voorheen de meeste Grauwe Klauwieren voorkwamen, komt het plaatje nog aanzienlijk ongunstiger te liggen. Voeg daarbij het gegeven dat de leefomstandigheden voor Grauwe Klauwieren ook in de niet verkavelde gebieden doorgaans sterk zijn verslechterd en er ontstaat een uitermate somber beeld.

In dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat de soort zich in ons land uit de meeste agrarische gebieden heeft teruggetrokken. Het accent is steeds meer op de natuurgebieden komen te liggen. In gebieden waar de meeste Grauwe Klauwieren voorheen in cultuurgebieden broedden, zijn broedgevallen vanaf de jaren vijftig in toenemende mate beperkt gebleven tot natuurgebieden (Dijksen & Dijksen 1977, Zwart 1985, Werkgroep Avifauna Natuur- en Vogelwacht Schouwen-Duiveland 1986). De zuidoostelijke Achterhoek (en mogelijk delen van Twente) zijn wat dit betreft de uitzondering op de regel.

4.4 Overige factoren

Over de invloed van pesticiden en andere bestrijdingsmiddelen wordt verschillend gedacht. Omdat DDT en andere zware middelen in West-Europa sinds de jaren zeventig zijn verboden maar in Afrika nog veelvuldig worden gebruikt, zou de Grauwe Klauwier vooral tijdens de trek en in de overwinteringsgebieden kunnen worden gecontamineerd. De meeste auteurs houden het er echter op dat een directe invloed niet aantoonbaar is. Poltz (1975) heeft in 1973 verzamelde eieren vergeleken met die in museumcollecties uit 1850-1900. Hij kon geen verschil in schaaldikte vaststellen, wat erop wijst dat een dramatische belasting met bijvoorbeeld DDT bij de Grauwe Klauwier onwaarschijnlijk is. Bovendien bleek bij een nauwkeurig bestudeerde, sterk afnemende populatie in Zuid-Duitsland dat deze vogels, gerekend over de periode 1948-1973, geen kleinere legfels gingen produceren (integendeel zelfs). Ook was er geen stijging van het aandeel mislukkende broedsels merkbaar (Sonnabend & Poltz 1979). Desondanks houdt Poltz (1975) het, gezien een aantal waarnemingen in broedgebieden, niet voor onmogelijk dat de gifbelasting toch aan de hoge kant is. Wanneer dit inderdaad zo is, kunnen tijdens de trek en tijdens andere energieverslindende activiteiten de in vetreserves opgeslagen doses gif wellicht voor extra verliezen zorgen. Los daarvan hoeven de gegevens van Zuid-Duitsland natuurlijk niet maatgevend te zijn voor heel West-Europa. Wellicht zijn er lokaal door het gebruik van DDT en andere middelen wel degelijk directe of indirecte verliezen opgetreden, met name in de jaren vijftig en zestig. Daarnaast zal duidelijk zijn dat ook het moderne gebruik van minder zware bestrijdingsmiddelen in ieder geval leidt tot een vermindering van insectenpopulaties, en daarmee tot een verschr-

Vanaf de jaren vijftig zijn broedgevallen in toenemende mate beperkt gebleven tot natuurgebieden.
Foto: H. Bokhorst.

ling van het voedselaanbod voor Grauwe Klauwieren.

Over de mogelijke invloed van vangst en jacht tijdens de trek staan ons geen gegevens ter beschikking. Omdat reeds in het begin van deze eeuw gesproken werd van afname en er omgekeerd ook thans nog deelpopulaties zijn die stabiel blijven of zelfs vooruitgaan, is het aannemelijk dat vangst en jacht geen populatieregulerende factoren van ultieme betekenis zijn. Desondanks moet erop worden gewezen dat de trek van de Grauwe Klauwier door een aantal landen voert met een verhoogd risico, bijvoorbeeld Egypte, Syrië en Libanon (Poltz 1975, Lefranc 1980) en dat intensieve vogelvangst voor kwijnende vogelpopulaties mogelijk toch meetbare gevolgen kan hebben.

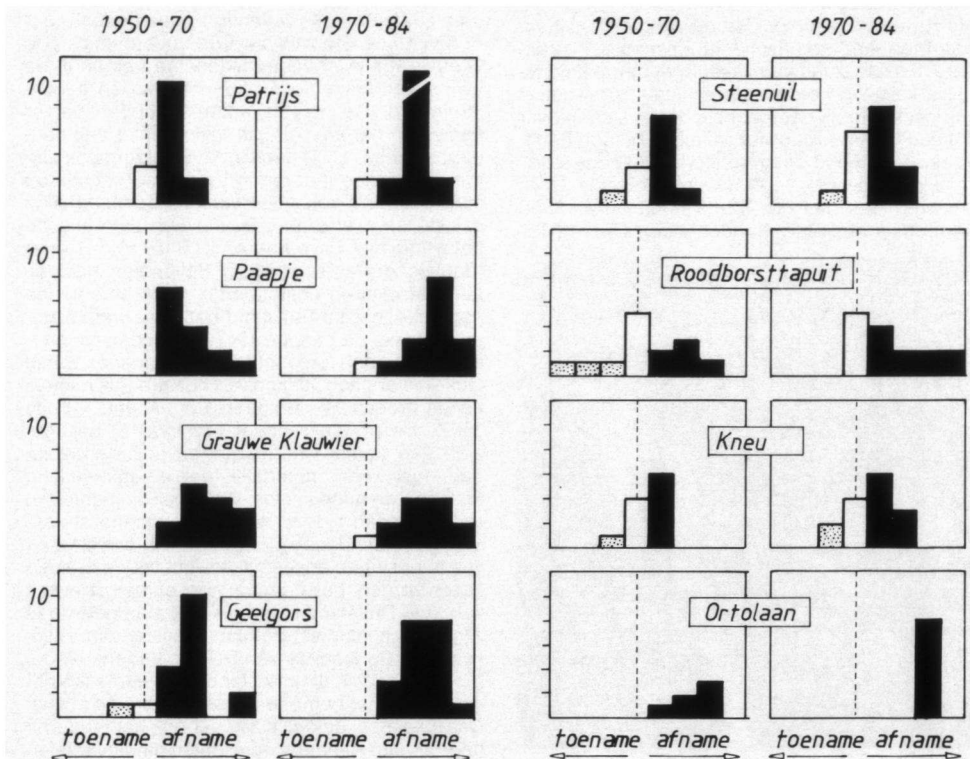
Over de situatie in de Afrikaanse overwinteringsgebieden is ons eveneens onvoldoende bekend. De droogte in de Sahel, voor diverse Trans-Saharatrekkers een factor van betekenis (Marchant et al 1990) is voor de Grauwe Klauwier van geen of gering belang. Svensson (1985) vond geen verband tussen de aantallen geringde Grauwe Klauwieren op Ottenby (Zuid-Zweden) en de neerslagcijfers in de Sahel. Gezien de oostelijke trekweg via Balkan (najaar) dan wel Turkije (voorjaar) naar Egypte en van daaruit voornamelijk naar Oost-Afrika was dit ook niet te verwachten. In de westelijke Sahel, waar droogte in de afgelopen twintig jaar hevig heeft toegeslagen, overwinteren slechts kleine aantallen Grauwe Klau-

wieren. Voor de Roodkopklauwier is deze droogte mogelijk wel van betekenis (Sonnabend & Poltz 1978, Lefranc 1980).

5. Toekomst

De toekomst voor de Grauwe Klauwier in Nederland ziet er niet gunstig uit. Bijna de helft van alle in 1990 getelde Grauwe Klauwieren was gehuisvest in één natuurreservaat, wat de kwetsbaarheid van de Nederlandse populatie duidelijk aangeeft. Bovendien zijn, als gevolg van de inkrimping van het broedareaal, de dichtstbijzijnde belangrijke broedgebieden momenteel gelegen in Baden-Württemberg, het uiterste zuiden van België, Luxemburg en Noordost-Frankrijk (figuur 6). De Britse populatie, die in 1960 nog 250 paren telde (Sharrock 1976), is inmiddels vrijwel uitgestorven en ook in de direct aan Nederland grenzende deelstaten van Duitsland is de populatie-ontwikkeling niet rooskleurig. Het voorkomen in ons land is daarmee, meer nog dan toch al het geval was, aan de uiterste noordwestrand van de verspreiding komen te liggen. Dit zal een eventuele herkolonisatie van ons land ongetwijfeld bemoeilijken.

Of dit trouwens te verwachten is lijkt dubieus. Het is amper voor te stellen dat de soort in het Nederlandse agrarische landschap ooit nog echt voet aan de grond zal krijgen. Het voorkomen hier is momenteel uiterst bescheiden van omvang en zal vermoedelijk ook in de toekomst wel beperkt blijven tot enkele resten kleinschalig Ne-

Figuur 7. Toe- en afname van een aantal soorten in Nederland (naar Kwak et al 1988). Aangegeven is het aantal regio's waarin een bepaalde verandering is geconstateerd.

derland. Hier kan de soort, al dan niet via beheersafspraken met boeren, wellicht in kleine aantallen blijven voorkomen (zie Kwak & Stronks, elders in dit nummer). Dit neemt niet weg dat de dagen dat de soort gerekend kon worden tot de karakteristieke broedvogels van het agrarisch cultuurlandschap in Oost- en Zuid-Nederland, voorgoed geteld lijken te zijn. Dat het nagenoeg verdwijnen van de Grauwe Klauwier uit het Nederlandse agrarische landschap in een breed kader past, is zo klaar als een klontje. Voor de overwegend aan kleinschalig cultuurlandschap gebonden soorten is er vrijwel geen ontkomen aan een ernstige achteruitgang (figuur 7). Veelzeggend genoeg heeft het merendeel van deze soorten ook in de ons omringende landen in de afgelopen decennia vergelijkbare klappen opgelopen (onder andere Mildenberger 1984, Devillers et al 1988, Marchant et al 1990).

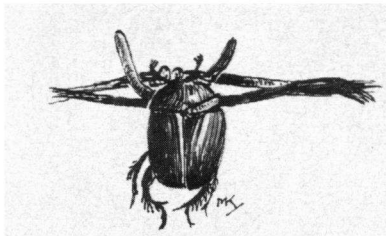
Het voorkomen in de natuurgebieden biedt wat meer perspectieven. Bij een voor de soort gunstig beheer blijken, gelet op de ontwikkelingen in het Bargerveen, ouderwetse dichtheden nog wel degelijk mogelijk te zijn (zie Van Berkel, elders in dit nummer). Via zorgvuldig beheer, waarbij structuurrijke overgangen in het landschap worden gehandhaafd of gecreëerd en enige opslag van struweel wordt getolereerd, valt wellicht te bereiken dat de soort in een aantal natuurterreinen behouden kan blijven of zelfs terug kan keren. Daarnaast verdienen plannen voor natuurontwikkeling de aandacht. Plan Ooievaar bijvoorbeeld, bedoeld om delen van het rivierengebied een meer natuurlijk karakter te geven, lijkt in potentie geschikte habitats voor Grauwe Klauwieren op te kunnen leveren. Ook nu nog blijken

Het kenmerkende silhouet van een Grauwe Klauwier in de top van een struik of boom in kleinschalig cultuurland was vroeger niet ongewoon, maar juist karakteristiek.
Foto: Jaap Taapken.

Dankwoord

Het samenstellen van dit overzicht werd mogelijk gemaakt dank zij de medewerking van velen die waarnemingen verzamelden en doorstuurden, of behulpzaam waren met het verzamelen van literatuur. Het is onmogelijk om allen te vermelden die een bijdrage hebben geleverd, maar wij willen de volgende personen speciaal bedanken voor de genomen moeite: E. van Asseldonk, T. Bakker, J.B.J.M. van Berkel, R.G. Bijlsma, S. Braaksma, J. van Diermen, A.J. Dijkse, L.J. Dijkse, A.J. van Dijk, J. van Dijk, R. van Dongen, H. Engelmoer (Fûgelferban Fryske Feriening foar Fjildbiology Werkgroep Avifauna Ameland), H. van de Jeugd, R. Kwak (Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek), R. Lensink (Vogelwerkgroep Arnhem), P. de Nobel, F. Post (Provinciale Planologische Dienst Noord-Brabant), Staatsbosbeheer Texel, Vlieland en Terschelling, F. Schepers, A.L. Spaans, R.L. Vogel, Y. de Vries, W. Wisse, P. Zegers en F. Zwart. D.A. Jonkers was zo vriendelijk om een omvangrijk dossier van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer ter beschikking te stellen met vele waardevolle gegevens uit de beginjaren zestig. Ten slotte een welgemeend woord van dank aan alle vroegere en huidige waarnemers en districtscoördinatoren van Sovon: zonder hun voorbeeldige inzet zou het onmogelijk zijn een min of meer sluitend beeld van verspreiding en aantallen in de afgelopen vijftien jaar te schetsen.

Mogelijk is de Insektenrijkdom in het biotoop sterk afgenomen. Opgeprikte kevertje aan draad.
Tekening: Marius Kolvoort.

plekken die aan de biotoopeisen van de soort voldoen, soms verrassend snel in bezit te worden genomen. De dagen van Thijssse zullen daarmee echter niet terugkeren en wij zullen er mee moeten leren leven dat de tijden dat de Grauwe Klauwier een algemene broedvogel in ons land was, voorgoed voorbij zijn.

■ Fred Hustings & Johan Bekhuis, Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland (Sovon), Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.

Manuscript ontvangen 15 januari 1991.